

Mannsnavnet *Sjøfar* – onomastikk og genealogi

Av Atle Steinar Langekiehl

The anthroponym *Sjøfar* – onomastics and genealogy

The Scandinavian peoples were seafarers long before historical times. Therefore, it is not surprisingly that Norwegian historical sources mention a male personal name Sjøfar. The name was confined to a family belonging to the nobility and later to their descendants and geographically limited to the region then called Borgarsyssel (now the county of Østfold), and a few parishes adjoining this region.

As this anthroponym only was in use from the 14th to the beginning of the 19th century, it constitutes no big problem to examine what the historical sources can tell about this family and the name bearers. The historical records are unanimous. The name Sjøfar is without exception written with the letter f.

The etymology of the anthroponym seems obvious for us that are not onomasts. Not so according to the authoritative Norsk personnamnleksikon (NPL). It states that it is the Icelandic name Sævarr and that its form in Norway was Sjovar or Sjøvar. As this is the third edition of the lexicon, such a statement clearly needs a closer examination.

The historians and the genealogists who have studied the history of Østby-ætten – the family who used the name Sjøfar – will not have observed a Sjovar or a Sjøvar in the written records pertaining to this family. The name was never written with the letter v. The lexicon's etymology for the anthroponym Sævarr reflects the interpretation given by E.H. Lind in his main study about the Nordic baptismal names and fictitious names in the Middle Ages.

Lind's book was published 1905–1915, and Assar Janzén repeated Lind's view on this anthroponym in 1948. The decisive factor here is that Lind had changed his mind in a supplementary volume published in 1931. He was then again in line with the Nestor of Norwegian onomastics, Oluf Rygh, and the early form of the name Rygh had given; Sjófari.

The personal name Sjöfar exemplifies that history and genealogy should be an integral part of onomastics. In this case, runology is also of crucial importance. Two runic stones in Sweden are further proof that Sævarr and Sjöfari are different names, not two forms of the same name. While sefari is mentioned on a runic stone in Uppland, seuar is commemorated on a runic stone on the island of Öland.

I den lavadelsslekten som nå gjerne kalles Østby-ætten etter gården Østby i Skjeberg, var *Sjöfar* et markørnavn. Det er ikke lenger mulig å bortforklare at mannsnavnet *Sjöfar* i Borgarsyssel og senere også i de nærmeste bygdene på Follo er direkte knyttet til denne slekten, som kanskje heller burde bli kalt *Sjöfar-ætten*.

Likevel finner vi ikke navnet *Sjöfar* i *Norsk personnamnleksikon* (NPL). Derimot har leksikonet et «**Sjøvar** m, variant av *Sævar*» (s. 512) med hv. til dette, og der heter det: «**Sævar** m, nord. namn, norr. *Sævarr*, *Sjóvarr*, sms. av *Sæ*- 'sjø' og -*ar*, her uvisst.» Det opplyses at det har vært kjent fra ca. 1400, og: «Litt brukt i Østf fram til 1800-talet i forma *Sjovar* eller *Sjövar*.» Ellers vises det til at formen *Sævar* i moderne tid er vanlig blant innflyttede islendinger, men er svært sjeldent i hjemlig bruk (s. 536).

Det er vektige grunner til at den tolkningen av *Sjöfar*-navnet den ledende navneforskeren Kristoffer Kruken fremsetter i *Norsk personnamnleksikon* bør drøftes nærmere. Selv om onomastikk er en del av språkvitenskapen, må personnavntolkninger nødvendigvis også bygge på de navneformene man finner i det historisk kildematerialet. Ut fra disse kildene er da også fremstående onomaster kommet fram til en annen tolkning av det navnet NPL hevder fins i Norge i formen *Sjovar* eller *Sjövar*.

Som historiker, ikke navneforsker, har jeg i flere genealogiske studier kommet inn på Østby-ætten og har derfor rimelig god kjennskap til denne slekten og dens etterkommere. Ved siden av å gjennomgå det skriftlige kildematerialet, har denne interessen for slekten også ført til at jeg har forsøkt å orientere meg om hva navneforskerne har skrevet om *Sjöfar*-navnet.¹

Historikeren Lars Løberg, som er en av våre dyktigste middelaldergenealoger, har i en debattartikkel problematisert hvilke følger manglende kjennskap til nyere genealogisk forskning har fått for en masteroppgave i historie som drøfter arv, eiendomsoverføring og ekteskap hos en stormannsætts etterkommere i en 350-årsperiode (Løberg 2015: 145–151). En slik problemstilling

¹ Jeg ikke den eneste som har stusset over personnavnleksikonets tolkning av *Sjöfar*-navnet. I 2007 ble det i *Riksarkivets* digitalarkiv under temaet debatt drøftet om den kan være riktig. Se [www. Digitalarkivet](http://www.Digitalarkivet). Debatt: (#50478) *Sjöfar, hovednavnet i Østby-ætten*.

er ikke bare aktuell når det gjelder andre historiske disipliner, men burde også være relevant når det gjelder onomastikken.

Dagens navneforskere later ikke til å ha reagert på Krukens tolkning av *Sjøfar*-navnet. I hvert fall foreligger det ikke studier fra deres side som viser at den er uholdbar, og dermed vil også påstanden om at navneformen *Sjovar* eller *Sjøvar* ble brukt i Østfold fram til 1800-tallet bli stående hvis den ikke testes.

Hvordan uttalte navnebærerne selv sitt navn? Embetsmennenes oppfatning

Selv om det i forskningssammenheng aldri er klokt å se bort fra det historiske kildematerialet, vet vi jo alle at det iblant skjer. Når det gjelder *Sjøfar*-navnet, må utgangspunktet være å finne ut hvorledes de som nevnes med dette antroponymet i kildene, *selv* har uttalt det. Jeg skal innledningsvis bare peke på noen svært pålitelige kilder som gir svaret på dette spørsmålet.

I 1743 sendte Danske Kanselli et brev til samtlige stiftamtmenn og amtmenn i Danmark, Norge, Island og Færøyene. Embetsmennene skulle skaffe bedre opplysninger om forholdene i riket, og det siste punktet kanselliet ville ha besvart i den omfattende undersøkelsen, var spørsmål 43. Mens man i det foregående spørsmål var ute etter «de rareste ord og talemaader i sproget», gjaldt det nå: «Mand og qvindfolke navne, som ere ey andensteds og overalt almindelige».

I en slik sammenheng er jo *Sjøfar*-navnet midt i blinken, og det har da heller ikke unngått embetsmennenes oppmerksomhet. Blant de uvanlige navnene byfogd Christian Schiøtz i Moss rapporterte inn fra Moss kjøpstad og «omgrænsende steder», var *Siøfar* (Norge i 1743: 231).

Fra Moss, Onsøy, Tune og Veme fogderi oppgav *Povel Hanssen* navneformen *Sigfar* (ibid.: 246), mens hans kollega *Jens Thomassen Sigholt* i Heggen og Frøland fogderi nevner *Siøphar* både i Eidsberg (ibid.: 275) og Askim (ibid.: 282).

Jacob Eriksen Krog i Heggen og Frøland sorenskriveri gjengir *Sjøfar*-navnet som *Siøfar* (ibid.: 294), og det samme gjør sokneprest Johan Ludvig Christian Ludvigsen Paus i Eidsberg (ibid.: 297). *Sjøfar*-navnet fantes nå også i bygder som grenset mot Smålenene. *Siøfar* er både i oversikten til Jacob Stub, som var sokneprest i Kråkstad og Ski prestegjeld (ibid.: 341), og hos hans embetsbror Lars Pharo i Høland (ibid.: 389).

Ingen av de skrivemåtene dette antroponymet har fått i embetsmennenes besvarelse, etterlater tvil om at det under 1700-årene ble uttalt som det var skrevet; med *f*, ikke *v*. Det bestyrkes ytterligere av den lærde soknepresten i Spydeberg, Jacob Nicolai Wilse. Polyhistoren Wilse interesserte seg også for navn og folkemål og gjengir navnet i formen *Siøphar* (Witse 1779: 424).

Heller ikke den svært grundig språkvitenskapsmannen Ivar Aasen var i tvil om hvorledes dette navnet ble uttalt. For å fornorske navneskikken utgav han i

1878 *Norsk Navnebog*, og her viser han under *Siofar* til Wilse og gammelnorske brev (Aasen 1878: 35). Da den siste utgaven av Aasens navnebok ble utgitt i 1997, var for øvrig Kristoffer Kruken en av utgiverne (Aasen 1997: 34).

Vågslids og Linds tolkning av *Sjøfar*-navnet.

Testingen av hypoteser bør være et sentralt element også når det gjelder onomastikk. Det skal likevel bemerkes at en del av forklaringen på *Norsk personnamnleksikons* tolkning av *Sjøfar*-navnet trolig er at den har sine røtter mer enn 100 år tilbake i tiden. Navnehistorikken er så kaleidoskopisk at den alene er en grunn til å se nærmere på dette navnet. To onomaster som senere oppgav sine opprinnelige tolkninger av *Sjøfar*-navnet, kan være en passende introduksjon til navneforskernes syn på de to hypotesene om dette navnets etymologi.

I *Norsk navnebok*, som Eivind Vågslid utgav på egen bekostning i 1930, nevner han **Sjöf(f)ar** med henvisningen «sjå *Sævar*». Vågslid peker på navnet *Sævar*- er nevnt på Island i 1405, «og i Noreg sideforme *Sjöfar*». (Vågslid 1930: 193). Det tolkes som: «**Sævar** m. sjø – var, han som er var på sjøen». Vågslid gir en rekke sideformer av navnet, og i alle disse er den første bokstaven i siste-leddet *f*, ikke *v*. Han peker også på navnets begrensede geografiske utbredelse (ibid.: 210).

I en ny navnebok som ble utgitt posthumt nærmere 60 år senere, har Vågslid en annen tolkning av navnet, som han gjengir slik: «*Sjöf(f)ar*, *Sjöffor*, sjå *Sævar*» (Vågslid 1988: 315). Denne gang er imidlertid han som er på sjøen, ikke lenger var, men ifølge Vågslid snarere det motsatte: «*Sævar* m., stridsmann på sjøen. Sjå *-ar* 4. Gn. *Sævarr*, *-s*, *-i*, ein mann i skaldskap, ein isl. 1405.» (ibid.: 352).

Vågslid var en skarpsindig og maurflittig filolog, og selv om enkelte av hans hypoteser og tolkninger av steds- og personnavn er avvist, må det være en inkurie når han igjen kopler *Sjøfar*-navnet til *Sævarr*-navnet. Alt tyder på at det skyldes en redigeringsfeil, hvor han har glemt å slette det han tidligere hadde skrevet om navnet. I realiteten er han i sin siste navnebok helt på linje med den forskningen på dette antroponymet som var skjedd siden hans første navnebok ble utgitt.

Nå knytter Vågslid *Sjøfar*-navnet direkte til Østby-ætten, og her finner vi også de to navneformene han to sider etter i boken fremstiller som sideformer av *Sævarr*:

Sæfari, m., opphavleg tiln. Av eit yrkesnemne på sjøfarar. Sjå *-fare*. Gn. *sæfari* i segn tiln. på Øystein jarl av Heidmork, verfar åt konung Harald hårfagre, *Sæfari*, tenkt m. på tvo menn i skaldskap, runesv. *sæfari*. Styting av eit gn. sideskap **Sjöfari* til *Sæfari* finst truleg i *Sjöf(f)ar*, *Sjöffor*, *Sjöffar*,

eigef. Siof(f)ars, Siffars, Siogfars, sidef. Siofare Sudaust-Noreg 1402–1556. Jf, Romfare og Skjolv. (ibid.: 350)

Den svenske navneforskeren E.H. Linds bok om norsk-islandske døpenavn og fingerte navn ble utgitt 1905–15. I forordet til navneboken fra 1930 nevner Vågslid dette verket som en av hovedkildene for sin bok (Vågslid 1930: 10), og det er oppført først i hans kildeoversikt (ibid.: 231).

I Vågslids andre navnebok nevnes også Linds supplementsbind til verket om de norsk-islandske personnavnene (Vågslid 1988: 15), og det har, som vi har sett, fått følger for Vågslids tolkning av *Sjøfar*-navnet

Norsk personnamnleksikon har ikke fulgt denne tolkningen, men bygger isteden på Linds hovedverk fra 1905–15, hvor vi finner «Siofar, se Sævarr» (Lind 1905–1915: sp. 906). Selve forutsetningen for Linds bøker om middelalderens norsk-islandske personnavn er at han – liksom *Oluf Rygh* – hadde en unik kjennskap til de aktuelle middelalderkildene.

Med tanke på den status Lind har som navneforsker, er det kanskje forståelig at det norske personnavnleksikonet bruker Linds første tolkning av navnet og hevder at betydningen av sisteleddet er uvis. Det viser imidlertid også at man enten bevisst har sett bort fra at Lind senere endret sitt syn på dette navnet eller ikke er klar over at han gjorde det.

Dét skjedde året etter Vågslids første navnebok var publisert, og at Vågslid i denne bygger på Linds arbeid med kildene til navnet fremgår klart. Under navnet *Sævarr* refererer Lind bare til én islending; *Ion Sævarsson*, som er nevnt i 1405 (ibid.: sp. 1011). Derimot har han en rekke henvisninger til dette navnet i Norge i perioden 1402–1522: «I Norge visar sig namnet under formen **Sióvarr** ungefär vid samma tid.» (loc. cit.). Det som særmerker de navneformene Lind gjengir etter diplomatariet, er likevel at alle navnene er skrevet med *f* og ikke med *v*.

Navneformene Sjøvar/Sjøvar har fått et visst gjennomslag

Når det norske personnavnleksikonet følger Linds tolkning i hans hovedverk, er det ikke til å undres over at dette også har satt spor etter seg i vitenskapelige publikasjoners gjengivelse av dette antroponymet. I 1402 nevnes *Rolv Sjøfars-son*, som da var prest i Hovin på Romerike. Hans navn gjengis i diplommet som *Rolfuer Siofarsun* (DN IV: nr. 726), mens det i *Regesta Norvegica* refereres til *Rolv Sjovarsson* (RN VIII: 440, nr. 1164, 1165: 573).

Også i *Riksarkivets* registrering av diplomsamlingen kan man finne denne navneformen. I et diplom datert 1. april 1577 nevnes *Siøfar Siøfarsen* i Eidsberg (NRA, RA-diplom papir, 1. april 1577), og den korte maskinskrevne regesten som ligger sammen med selve diplommet, har da også navnet *Sjøfar Sjøfarsen*. I

registene til utrykte diplom i *Riksarkivet* 1572–1581 er det kommet til en alternativ navneform: *Sjøfar Sjøfarsen* [*Sjøvar Sjøvarsson*] (NRA, Register til utrykte diplomer i Riksarkivet 1572–1581), og i personregisteret til denne diplomsamlingen finner vi bare navneformen *Sjøvar Sjøvarsson* (NRA, Personnavnregister til utrykte diplomer i Riksarkivet 1572–1581).

Da bare en analyse av det historiske kildematerialet kan avklare hvorledes dette antroponymet ble skrevet, blir det nødvendig først å gjengi noen hovedtrekk ved navnebruken i Østby-ætten. *Sjøfar*-navnet ble bare brukt i denne slekten og er så regionalt begrenset at det alene av den grunn må betegnes som sjeldent.

Hva de historiske kildene sier om det sjeldne *Sjøfar/Sjøfar*-navnet

Da Rolv Sjøfarsson ca. 1420 var prest i Berg i Borgarsyssel, kalles han i diplomteksten *Rolwer Seofarsson* og i regesten *Rolf Sjøfarsson* (DN X: nr. 133). I 1438 var *herre Rolfs Siofarsson* prest i Rokke, og den ene av de to geistlige som stadfestet forliket om Holleby gård og gods (DN V: nr. 666). Rolv var *Sigurd Sjøfarssons* bror, og flere av Sigurds etterkommere hadde nettopp brorens døpenavn og patronymikon; Rolv Sjøfarsson. Sigurd Sjøfarsson var lagmann, og det ble også to av hans etterkommere; en av dem vissekansler. Ellers hadde slekten flere rådmenn og en kannik.

Går vi til de kortfattede registene i selve diplomatariet, har utgiverne ikke vært i tvil om at Sigurds patronymikon var skrevet med bokstaven *f*. Diplomtekstenes *Sigurder Siofarsson* gjengis i registene som *Sigurd Sjojarsson* (DN I: nr. 734, 736, 743), og når hans sønn i teksten kalles *Siofar Sigurdzson*, har regesten *Sjojar Sigurdsson* (DN II: nr. 769). Heller ikke i *Regesta Norvegica* har *Sjøfar*-navnet skrevet med bokstaven *v* tydeligvis fått fullt gjennomslag. Mens Rolv Sjøfarsson kalles Rolv Sjojarsson i ett av bindene, bruker det følgende bindet navneformen *Sigurd Sjojarsson* om broren (RN IX: 430, nr. 1037: 680).

Sjøfar Sigurdssons to sønner, *Brynivlf oc Rolf Siofar synir*, nevnes i et diplom fra 1487, og regesten refererer til dem som *Brynjulf og Rolf Sjojarssønner* (DN XI: nr. 255), og når vi kommer så langt fram i tiden som til skiftet på Ramstad i Spydeberg i 1556, var *Siøffar Rolffszenns barnn* blant arvingene. I diplomregisten har *Sjøfar*, som vi kunne forvente, fått navnet *Sjøfar* (DN XI: nr. 695).

Den første *Sjøfar* i Norge vi indirekte har kjennskap til, er lagmann Sigurd Sjøfarssons far. *Sjøfar* kan ha blitt født omkring 1350, og i 1373 nevnes *Sjøfar-Hornes* – en av Hornnes-gårdene i Skjeberg – første gang i kildene: «Sofare Hornesse j Skiaber.» (DN III: nr. 386).

Både i senmiddelalderen, som Rygh og Lind refererer til, og i perioden etter er mannsnavnet *Sjøfar* godt belagt i kildene. Vi finner det i de historiske kildene fra det 14. århundre og mer enn 400 år fram i tiden. De viser entydig at dette

antroponymet var skrevet med bokstaven *f*. Slik ble det da også oppfattet før Lind pekte på det islandske navnet *Sævarr* og hevdet at den norske formen av dette navnet var *Sjovar*. Blant de diplomene som befant seg på Akershus slott da arkivet der ble registrert i 1622, var også et fra 1431 hvor lagmannen i Tønsberg, Sigurd Sjøfarsson, nevnes.

Kildeutgaven av *Akershusregisteret* er gjengitt etter to originalmanuskript: A og B. Hvor navnene fra de registrerte kildene har fått forskjellig form, står navneformen i manus B i klammer. Da det er en liten forskjell i skrivemåten av Sigurds farsnavn, gjengis begge navneformene. Ingen av registratorene tvilte på at dette patronymikonet var skrevet med *f* (Ak.reg.: 120 f., nr. 1916).

Oluf Ryghs status som historiker fremgår av at han i 1866 ble professor i historie etter P.A. Munch, og den sprenglærde Rygh var vel bevandret i det norske diplomaterialet hvor *Sjøfar*-navnet forekommer. Med henvisning til diplomtet fra 1402, har han navneformen *Sjófarr*. Rygh nevner også Sjøfar-Hornes: «Heraf [eller af et oprindeligere Sjófari NG I 237.]» (Rygh 1901: 218).

I *Norske Gaardnavne* skriver han følgende under omtalen av navnet *Hornes*:

Af de anførte gamle Partnavne er Sofare-Hornes formodentlig feilskrevet for Sjöfare-Hornes og kommer af Mandsnavnet Sjöfar (eller oprindeligere Sjófari, Sjöfaren?), som i den senere MA var alm. brugt i Smaalenene. (NG I: 237)

E.H. Linds supplementsbind til boken om de norsk-islandske døpenavnene og fingerte navn fra middelalderen ble utgitt i 1931. Her er Lind for det første helt på linje med Rygh når det gjelder dette gårdsnavnet. Lind viser til kilden fra 1378 om *Sjöfar-Hornes* og konstaterer: «**Siófari**. Tycks ingå i gårdsn. **Si[ö]fare Horness** i Skjeberg.» (Lind 1931: sp. 732).

Langt viktigere er det at fordi kildene *alltid* – konsekvent og utvetydige – gjengir *Sjöfar*-navnet med bokstaven *f*, har Lind revidert sitt tidligere syn på dette antroponymet. Det har kanskje unngått personnavnleksikonets utgivere at Lind nå hadde endret oppfatning og kommet fram til følgende slutning:

Sævarr. Huruvida det i den norska släkten Rosensvärd på 1400-t. brukliga namnet **Siofar**, **Siöfarr** är samma namn som det isl. **Sævarr** göres något tvivelaktigt av den genomgående skrivningen med *f*, aldrig *v*. Det är snarare urspr. **Siofari**. (ibid.: sp. 778)

Hele hensikten med et supplementsbind er å gi rettelser og tillegg til fremstillingen i hovedverket. Det var ikke lenger noen motsetning mellom Oluf Rygh og Linds syn på *Sjöfar*-navnet, men i personnavnleksikonet er dette enten blitt

oversett eller man har ment at det ikke har noen betydning. Linds supplements-bind fins nemlig i oversikten over brukt litteratur og kilder (NPL: 661 f.).

Den adelsslekten som brukte *Sjøfar*-navnet, hadde sin hjemstavn nettopp i Skjeberg, og selv om det er elementært, må det i forbindelse med det toleddede antroponymet *Sjøfar*, nevnes at det norrøne *sæ*- i sammensetninger skifter med *sjó*- og *sjá*-.

Var *Sjøfar*-navnet litt brukt, alminnelig brukt eller sjeldent?

Ifølge NPL var navnet *Sjøvar* kjent fra ca. 1400 og litt brukt i Østfold fram til 1800-tallet, mens Oluf Rygh ut fra sine inngående kjennskap til middelalderkildene hevder at *Sjøfar*-navnet var alminnelig brukt i Borgarsyssel i senmiddelalderen.

Når det gjelder navnefrekvenser i middelalderen, er det for det første viktig å være klar over hvor få de bevarte skriftlige kildene er i forhold til det langt høyere antallet som engang eksisterte, men er gått tapt i tidens løp. Personnavnene er heller ikke likt vektet, men er svært avhengig av hvilket kjønn og sosialt sjikt de som nevnes, tilhørte. Adelen, byborgerne og storbøndene vil derfor være sterkt overrepresentert i navnematerialet.

Noen antroponymer må likevel ha vært ekstremt sjeldne. I de bevarte norske middelalderkildene nevnes bare to menn som het *Sakúlfr*. Jeg kommer *en passant* inn på dem i en annen sammenheng (Langekiehl 2012: 59 f.), og interessant nok opptrer den ene av dem, Sakulv Hallvardsson, i 1439 i en sak som var oppe på gården Nordre Sjulstad i Ingedal sokn, sammen med lagmann Sigurd Sjøfarsson (DN XV: 65).

De var etter alt å dømme sambygdinge, og både *Sakulv*- og *Sjøfar*-navnet finner vi i middelalderen og senere i den samme egn. I en foreløpig upublisert studie vil jeg vise at det må ha vært slektsrelasjoner mellom navnebærerne.

Både Østby-ættens adelige medlemmer og deres etterkommere i bondearistokratiet var så fremstående at det fins et solid kildemateriale fra middelalderen og senere som kan fortelle den som går *ad fontes* om slektens navnebruk.² De som likevel ikke vil gå til originalkildene og undersøke hvordan de gjengir navnet *Sjøfar* og analysere dets etymologi ut fra dette, kan uansett få opplysninger om dette antroponymet og hvor vi finner det, i den rikholdige litteraturen om Østby-ætten.

Slektsforskeren Bent Billing Hansen har for eksempel gitt en oversikt over utbredelsen av *Sjøfar*-navnet i Østfold (Billing Hansen 1990: 256–260 : 1991:

² I en artikkel som var antatt til publikasjon i *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, ble jeg bedt om å endre Sigurd Sjøfarssons navn til *Sjurd Sævarsson*. Mitt spørsmål om hvilke originalkilder det var som brukte disse navneformene om lagmannen, førte til at Sigurd fikk beholde sitt navn uendret.

25–31), og hans innledende liste over forkortelser viser til Askim, Eidsberg, Hærland, Trømborg, Enebakk, Glemmen, Hobøl, Tomter, Onsøy, Rakkestad, Skiptvet, Skjeberg, Spydeberg, Heli, Trøgstad, Båstad, Våler, Svindal og Ås.

Ås ligger på Follo, og mens Enebakk historisk sett tilhørte Romerike, regnes den ytre del i dag til Follo. Høland, som ikke med på Billing Hansens liste, ligger på Romerike. Fremtidige undersøkelser må avgjøre om denne navnegeografien kan utvides ytterligere. Så kan man gå et skritt videre og studere Billing Hansens omfattende oversikt over navnebærerne, som er på tolv sider!

Navnetradisjonen hos denne adelsslektens etterkommere svekkes i løpet av 1700-årene, og i *Folketellingen 1801* finner vi bare Sjøfar Jensen i Skiptvet og Sjøfar Olsen i Enebakk som navnebærere. De var ifølge folketellingen født i 1761 og 1740. Selv om *Sjøfar*-navnet ikke lenger ble gitt som døpenavn omkring år 1800, kan folketellingen, som for lengst er digitalisert og søkbar, brukes retrospektivt av dem som ikke vil gjøre en grundigere studie gjennom kirkebøkens data.

Folketellingen gjengir patronymika, og i Trøgstad finner vi Iver, Jon, Truls, Gunder, Anders og Ole Sjøfarssønner og Berte, Olea, Ane, Johanne og Hofri Sjøfarsdøtre, i Skiptvet Gunder, Jens, Rasmus og Ole Sjøfarssønner og Gunnhild, Klare, Kari, Johanne Marie, Ane og Rønnaug Sjøfarsdøtre, i Spydeberg Gunder Sjøfarsen og Kirsti, Anne og Marthe Sjøfarsdøtre, i Våler Aslak Sjøfarsen, i Eidsberg Lars Sjøfarsen og i Enebakk Hans Sjøfarsen.

Jeg har her normalisert patronymikonet, som originalkilden i de fleste tilfellene gjengir som *Sjøfarsen/datter*. Personnavnleksikonet hevder at navnet *Sjøvar/Sjøvar* var «litt brukt i Østfold fram til 1800-tallet». Nå viser kildene at et slikt antroponym *ikke* var brukt i Østfold. Dét var derimot *Sjøfar*-navnet, men det er liten grunn til å henge seg opp i leksikonets formulering om navnefrekvens og at Rygh betegner det som alminnelig bruk i Borgarsyssel i senmiddelalderen. Det vi kan fastslå er at det dreier seg om et sjeldent mansnavn brukt av én slekt og i et meget begrenset område av Norge.

To runesteiner – to antroponymer

Når det gjelder navnets etymologi, ville det i en sjøfarende befolkning som den i de nordiske land, være svært nærliggende å bruke et mansnavn som betegnet sjøfareren, *Sæfari/Sjófari*. At det virkelig forholder seg slik fremgår av en runestein som står midt i det upplandske kjerneområdet – i Kumla, Odensala socken, Årlinghundra härad, Sigtuna. Innskriften på steinen (U 454) forteller at Torkel

og Gisle lot reise stein etter sin bror Styrbjørn, og at de var ikke alene om det: *auk Sefari*.³

I en drøfting av *Sjøfar*-navnet står Elias Wessén og Sven B. F. Janssons tolkning sentralt:

Namnet *Sæfari* synes tidigare icke vara belagt i inskrifterna; jfr *Vi(ð)fari* Sö 256, U 99, *Æistfari* Sö 45, *Nattfari* Sö 54. En motsvarighet till isl. fno. *Sævarr*, *Sæfarr*, skulle i en runsinskrift snarast ha tecknast **seuar** (**sauar**).»
(Upplands runinskrifter: 252)

De peker videre på at runeinnskriftens *sefari* er en nominativform, og etter en analyse av opplysningene på runesteinene U 453 og U 454, kommer de fram til at hans slektskapsforhold til Styrbjørn i en fullstendig uttrykt innskrift ville ha vært: «och Säfare efter sin fader.» (ibid.: 253). Som vi har sett, kjente Vågslid denne innskriften, og vi finner da også *Sveriges runinskrifter* i hans kildefortegnelse (Vågslid 1988: 15).

I motsetning til mannsnavnet *Sjøfar* er *Sævarr* ikke kjent fra eldre norske kilder. Det er i senere tid bare brukt av islandske innvandrere til Norge, og på Island nevnes det første gang i Jon Sævarssons patronymikon i 1405. I en slik kontekst er det svært interessant at navnet *Sævarr* også er kjent fra en svensk runestein (Öl 21), som nå er i våpenhuset i Hulterstads kirke i Hulterstad socken på Öland. Innskriften forteller om en arving som reiste stein etter sin gode far. I Sven Söderbergs translitterasjon ble steinen reist etter *seuar* (Ölands runinskrifter: 73).

Söderberg døde før *Ölands runinskrifter* var fullført, og i en etterskrift i det andre heftet er denne lesningen én av dem Erik Brate ikke er enig i. Den *s* som Söderberg leser som første bokstav i navnet, mener Brate er et skilletegn etter *eftriR*, og navnet skulle da leses «*euar*, fsv. *Øarus*» (ibid.: 143).

Brate var kjent for sin store idérikdom og livlige kombinasjonsevne, men dette kunne også føre til tolkninger som var for løst fundert. Hans lesning av navnet på runesteinen fra Hulterstad er ikke blitt stående. I siste utgave av *Nordiskt runnamnslexikon* fra 2007 har Lena Peterson navnet *Sævarr*, og med henvisning til runesteinen gjengir hun akkusativformen **seuvar**. Hun viser til hva Assar Janzén har skrevet om dette navnet i artikkelen om fornvestnordiske navn i personnavnsbindet (nr. 7) av *Nordisk kultur* (Peterson 2007: 217). Der konstaterer Janzén at *Sævarr* er blant navnene hvor bokstaven *v* tilhører førsteleddet, mens sisteleddet er *-arr* (Janzén 1948: 114).

³ Fargefoto av runesteinen på internett: Kulturbilder. Svenska kulturbilder. Runstenar Uppland – U 454.

Assar Janzéns tolkning av Sjöfar-navnet

Det er grunn til å tro at det norske personnavnleksikonets fremstilling bygger på nettopp Janzén når det gjelder den postulerte bokstaven *v* i førsteleddet. I hans navneregister finner vi «Siøffarr, se Sjóvarr» og «Sjófarr, Sjóvarr V (jfr Siøffarr) (ibid.: 314). For Janzén dreier det seg om ett og samme navn, og det uttrykkes eksplisitt: «*Sjóvarr* egentligen blott i Norge i sådana former som *Sjófarr*, *Siøffarr* o. dyl.).» (ibid.: 91).

Selv om Janzén bruker formuleringen «o. dyl.», endrer ikke det det faktum at *Sjöfar*-navnet i de norske kildene *ikke* avsluttes med *-rr* slik Janzén fremstiller det, men med én *r*. Nå har Janzén den samme skriveformen Rygh gir i boken om gamle personnavn i norske stedsnavn (Rygh 1901), og som gjelder gården Sjöfar-Hornnes i Skjeberg.

I en slik kontekst er det viktig å være klar over at Rygh bemerker at førsteleddet i dette gårdsnavnet kommer herav eller av et «oprindeligere Sjófari». I det eksemplet Rygh gir på navnet fra *Diplomatarium Norvegicum*, er det skrevet med én *r*, og han tilføyer da også at navnet *Sjófari* var alminnelig brukt i Borgarsyssel i senmiddelalderen.

Peterson, som har innsett det uholdbare i Janzéns fremstilling, har følgende tolkning av mannsnavnet *Sæfari*: «Av (fvn.) *sæfari* 'sjöfarare' (se Fritzner Suppl. s. 92.)» (Peterson 2007: 216). Blant de sammensetningene med *-fari* vi finner i Finn Hødnebøs supplementsbind fra 1972 til Johan Fritzners ordbok, er *sæ-* (Fritzner 1972: 92).

Konklusjon

Temaet for denne lille studien er det sjeldne mannsnavnet *Sjöfar*, som er uløselig knyttet til den norske lavadelsslekten som nå vanligvis betegnes som Østby-ætten, men tidligere ble kalt Rosensverd-slekten etter motivet på dens våpen. *Sjöfar*-navnet ble fremdeles brukt av denne slektens etterkommere både i bondearistokratiet og ellers fram til 1800-tallet.

Ætten var så fremstående at det alene av den grunn fins et stort skriftlig kildemateriale som belegger hvordan dette navnet tidligere ble skrevet. Likevel finner vi ikke navneformen *Sjöfar* i *Norsk personnamnleksikon*, bare antroponymet *Sævar* og en opplysning om at dette navnet var litt brukt i Østfold i formen *Sjovar* eller *Sjövar* fram til 1800-tallet.

Utgiveren har nøydt seg med å fremsette en påstand om at navnebærerne i Østfold var kjent under navnene *Sjovar* eller *Sjövar*. Det er ikke kjent noe belegg for en slik skrivemåte, og det indikerer at hverken de originale kildene til navnets historie eller de genealogiske studiene om denne slekten er blitt undersøkt.

På den annen side har hverken de embetsmennene som besvarte Danske Kansellis spørsmålet om uvanlige navn, eller Wilse, Aasen og senere, ledende navneforskere vært i tvil om at mannsnavnet *Sjøfar* ble skrevet med bokstaven *f*.

Det er det da heller ingen grunn til. Jeg har her bare gjennomgått en del av det omfattende kildematerialet til dette navnets historie. Det er rikelig belagt i de historiske kildene fra det 14. århundre og mer enn 400 år fram i tiden og blir i kildene alltid og entydig skrevet med bokstaven *f*, ikke *v*.

Når det hevdes at det dreier seg om en navneform av *Sævarr* og vises til at navnet er brukt på Island, bygger fremstillingen på E.H. Linds tolkning i hans hovedverk fra 1905–15 om de norsk islandske døpenavn og fingerte navn fra middelalderen. Tolkningen bygger trolig også på Assar Janzéns fremstilling fra 1948, som ser de norske navneformene som en variant av mannsnavnet *Sjóvarr*.

Norsk personnamnleksikons fortolkning av *Sjøfar*-navnet ser helt bort fra at H.E. Lind i sitt supplementsbind fra 1931 endret oppfatning og kom fram til den samme konklusjonen som Rygh. Det ignoreres også at Eivind Vågslid i sin andre navnebok følger Rygh og Lind og tolker *Sæfari* som sjøfarer.

Nesten alle de skriftlige kildene jeg har referert til, fins i også personnavnleksikonets oversikt over kilder og litteratur. Embetsmennenes svar på spørsmål 43 i 1743 og Wilses navneoversikt er likevel bare to av mange de mange kildene som viser at navneformen *Sjovar* eller *Sjøvar* er uholdbar. Langt viktigere er det at verket om Sveriges runeinnskrifter, mangler. Det er av avgjørende betydning for tolkningen av dette antroponymet og dermed for skrivemåten.

Lena Petersons referanse til Finn Hødnebos standardverk – supplementsbindet til Fritznors ordbok – skjer i forbindelse med hennes henvisning til *Upplands runinskrifter*, som gir et sikkert belegg for at *Sjøfar*-navnet må tolkes som 'sjøfareren'.

Ölands runinskrifter viser at også personnavnleksikonets navneform *Sævarr* har gamle røtter i Skandinavia. Det essensielle i denne sammenhengen er at det dreier seg om *to forskjellige nordiske navn*. Mens *Sævarr*-navnet ikke er kildebelagt i Norge i eldre tid, er det sjeldne navnet *Sjøfar* fra senmiddelalderen og til det dør ut i begynnelsen av 1800-årene, bare knyttet til en norsk adelsslekt og dens etterkommere.

Både den Øystein Vågslid nevner som Harald hårfagres svigerfar og jarl over Hedmark, og hans datter Svanhild er trolig historiske personer. Øystein fikk også Vestfold av Harald (Flateyjarbok: 41), og når man i vikingtiden – som Øystein – får tilnavnet *sæfari* (ibid.: 575), er det ingen tvil om at dette ble ansett for å være hedrende.

Tidligere, i demringstiden mellom mytologi og historie, nevner *Hyndluljóð* (ibid.: 12) og *Hversu Noregr byggðist* (ibid.: 24) en konge som het *Sæfari*. Han var Svan den rødes sønn, og uansett om *Sæfari* er en mytologisk skikkelse eller

ikke, viser det at for dem som nedtegnet disse oversiktene over herskerætter i Norge før Harald hårfagre, hadde mannsnavnet *Sjøfar* så stor prestisje at det inngikk i fremstillingen av kongelig genealogi.

Genealogi har vist seg som et både nyttig og nødvendig redskap når det gjelder *Sjøfar*-navnets etymologi. Siden det bare er knyttet til én slekt som dessuten levde i en meget begrenset egn av Sørøst-Norge, byr det ikke på vansker å undersøke hvordan dette antroponymet gjengis i det historiske kildematerialet. Derfor var da heller ikke Oluf Rygh med sin inngående kildekunnskap i tvil om at det dreide seg om et opprinnelig *Sjófari* da han for langt over 100 år siden tolket navnet i to verk. Like liten tvil bør det herske om behovet for en ny og revidert behandling av *Sjøfar*-navnet i Norges fremste personnavnleksikon.

Litteratur og kildeutgaver

Ak.reg. = *Akershusregisteret af 1622*. Kristiania 1916.

DN = *Diplomatarium Norvegicum*. 1–. Chr./Oslo 1847–.

Flateyjarbok. *En samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler*. Bd. I. Christiania 1860.

Fritzner, Johan 1972: *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Bd 4. Rettelser og tillegg ved Finn Høpnebo. Oslo – Bergen – Tromsø.

Hansen, Bent Billing 1990: Sjøfarnavnets utbredelse i Østfold. *Runar* 19 (2). 256–60.

Hansen, Bent Billing 1991: Sjøfarnavnets utbredelse i Østfold. Fortsettelse. *Runar* 20 (1). 25–31.

Janzén, Assar 1948: De fornsvenska personnamnen. *Nordisk Kultur*. Bd. 7. Oslo – Stockholm – København.

Kruken, Kristoffer & Ola Stemshaug 2013: *Norsk personnamnleksikon*. 3. utgåva ved Kristoffer Kruken. Oslo.

Langekiehl, Atle Steinar 2012: Opstad-ætten i Tune. *Norsk slektshistorisk tidsskrift* (NST) 43. 42–68.

Lind, E.H. 1905–1915: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala Leipzig.

Lind, E.H. 1931: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Supplement-band. Oslo.

Løberg, Lars 2015: Genealogi og Akademia. *NST* 44. 145–51.

NG = Oluf Rygh m.fl.: *Norske Gaardnavne* 1–18. Kristiania 1897–1924.

Norge i 1743. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli. 1. *Akershus stift og amt. Østfold Akershus*. Utgitt ved Kristin M. Røgeberg. Riksarkivet. Oslo 2003.

Peterson, Lena 2007: *Nordiskt runnamnslexikon*. Uppsala.

RN = *Regesta Norvegica* 1–. Oslo 1978–.

Rygh, Oluf 1901: *Gamle Personnavne i Norske Stedsnavne*. Kristiania.

Sveriges runinskrifter. Första bandet. *Ölands runinskrifter*. Granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate. Stockholm 1900–06.

Sveriges runinskrifter. Sjunde bandet. *Upplands runinskrifter*. Andra delen. Granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate. Stockholm 1943–46.

Vågslid, Eivind 1930: *Norsk navnebok. Døypenovn med tydingar*. Oslo.

Vågslid, Eivind 1988: *Norderlendske fyrenamn. Namnebok*. Eidsvoll.

- Wilse, Jacob Nicolai 1779: *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn i Aggershus-Stift udi Norge, og i Anledning deraf adskillige Afhandlinger og Anmerkninger deels Norge i Almindelighed, deels dens Østre-Kant i Særdeleshed vedkommende, med nødvendige Kobbere og Bilager, efter 10 Aars egne Undersøgninger*. Christiania.
- Aasen, Ivar 1878: *Norsk Navnebog eller Samling af Mandsnavne og Kvindenavne*. Kristiania.
- Aasen, Ivar 1997: *Norsk Navnebog eller Samling af Mandsnavne og Kvindenavne*. Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet nr. 3. Ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset. Volda.